

Guia introductòria
Ciutadania crítica i
transformadora

Índex

Pàgines

1.Introducció.....	1
2.Activitats per a l'aula.....	1
3.Conceptes clau.....	2
4.Com analitzem el nostre entorn?.....	3
5.Els moviments socials.....	4
6.Construcció de narratives crítiques.....	8
7.La comunicació per al canvi.....	9
8 Webgrafia recomanada.....	10
9.Bibliografia.....	10

1 Introducció

Aquesta guia introductòria, UT4. Ciutadania crítica i transformadora, és el suport teòric de les activitats d'aquesta unitat temàtica. És el suport per a la persona facilitadora amb la finalitat de comptar amb les eines necessàries per a promoure el debat a l'aula, des de punts de vista individuals i col·lectius.

A través d'aquesta unitat, es pretén que les persones participants puguin desenvolupar una postura crítica sobre el que ocorre en el seu entorn pròxim, que compreguen aquelles percepcions o desitjos de canvi, i la importància d'organitzar-se per a aconseguir objectius col·lectius i com desenvolupar una iniciativa en aquest sentit.

Les activitats preparades tenen un enfocament dialèctic per a obrir debats en el grup, mitjançant jocs de rol, l'anàlisi crítica del context i la gestió d'una iniciativa per a la transformació social. És important assenyalar que, d'acord al grau de complexitat i a l'avançament en l'adquisició d'eines per part de les persones participants, algunes activitats requeriran entre una i tres sessions habituals d'aula (vegeu fitxes).

En aquest sentit, i inspirades per les propostes d'educació per al desenvolupament en el marc d'una ciutadania global, el text pretén ser una proposta per a il·lustrar aquells camins necessaris que han de recórrer les persones perquè aquestes puguin desenvolupar eines per a ser agents crítics i de transformació social.

2 Activitats per a l'aula

En aquesta unitat temàtica trobaràs quatre fitxes d'activitats de cert nivell de complexitat, que requereixen un nivell de coneixements bàsics en les persones participants per a poder aprofundir en els diferents conceptes. En les tres primeres fitxes es plantegen sessions de treball a l'aula d'entre 55' i 165' de durada. Algunes de les activitats requereixen l'ús de materials de suport, com targetes explicatives de persones a representar, de moviments socials, tauler de joc o material informàtic, i en altres activitats serà necessari l'ús de tecnologies que puguin fer fotografies. A més, disposes d'una memòria USB amb la presentació en *PowerPoint* de suport i altres documents guia.

El joc de la interseccionalitat

#Ciutadania crítica

#Justícia social

#Interseccionalitat

#Facors d'opressió

o discriminació

55 minuts

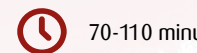
Photovoice. Com percebem les necessitats del nostre entorn?

#Narratives crítiques

#Context global

#Necessitats sentides

#Desitjos de transformació

70-110 minuts

Moviments socials pels nostres drets

#Ciutadania com a

agent de canvi

#Canvi social

#Moviments socials

110 minuts

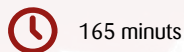
Comunicació transformadora i activisme 2.0

#Comunicació per a

la transformació

#Activisme 2.0

i ciberactivisme

165 minuts

3 Conceptes clau

Abans d'entrar en detall en aquells conceptes més importants per a anar desenvolupant les activitats de les fitxes, és necessari explicar quin fil conductor segueixen aquestes. D'aquesta manera serà més fàcil comprendre per què segueixen aquest ordre. Per a situar-nos, hem d'entendre que partim d'un enfocament educatiu basat en l'educació per al desenvolupament i en una ciutadania global que utilitza l'organització Farmamundi per a desenvolupar els seus projectes.

En aquest sentit, partim de la idea de que l'educació és un dels mitjans necessaris per a tindre una societat més justa, conscient, crítica i connectada. No obstant això, aquesta forma d'educar ha de tindre una sèrie de principis morals i ètics basats en la idea de justícia social i els drets humans, ja que aquests són el camí per a viure en una societat més igual i equitativa. Per tant, en primer lloc, situarem en el centre aquestes desigualtats socials que afecten tots els individus d'una societat, en major o menor mesura, fruit de les relacions de poder existents. En la primera fitxa s'analitzarà amb una perspectiva basada en la interseccionalitat.

Una vegada que les persones participants són conscients de que vivim en una societat amb situacions de desigualtat i relacions de poder, se'ls anima a fer una anàlisi del seu mateix entorn perquè, mitjançant la construcció de narratives col·lectives crítiques, puguen explicar quines són les seues experiències i sensacions davant de situacions de privilegi o opressió en el seu dia a dia. Per a fer-ho, es planteja practicar la tècnica del fotorelat.

Quan ja es tinguen situades les inequitats de la nostra societat, s'anima les persones participants a conèixer diversos exemples de moviments socials que servisquen com a il·lustració. Aquest seria un pas previ perquè l'alumnat siga capaç de fer una activitat crítica i transformadora en el seu entorn pròxim. Per a fer-ho, és important entendre el paper que han jugat històricament els moviments socials per a fer front a situacions d'injustícia. D'aquesta manera, es pretén fer una anàlisi de diferents formes d'organització, de com es van fer visibles o de quines van ser les conseqüències socials de cadascuna d'aquestes.

Com acabem de comentar, es planteja com a activitat final que l'alumnat aprofite les oportunitats tecnològiques del moment per a fer una campanya en xarxes socials sobre algun tema que creguen rellevant.

Tal com acabem d'explicar, la seqüència d'aquestes fitxes comença amb una anàlisi més centrada en la diversitat i desigualtat de les esferes individuals de les persones, continua amb una anàlisi d'aquestes en relació amb l'entorn més pròxim. La fase següent continua expandint aquestes esferes d'anàlisi per a entendre les possibilitats que té el fet d'organitzar-se per a la consecució d'objectius d'interés comú i, finalment, aplicar-ho.

4 Com analitzem el nostre entorn?

La realització plena dels drets continua sent una necessitat imperativa de les societats actuals. Encara en sistemes democràtics existeixen drets que no es garanteixen plenament a totes les persones en un marc d'igualtat, la qual cosa comporta que la societat civil s'organitze amb la finalitat de mobilitzar-se cap a l'ampliació de la seua ciutadania.

Com a resposta a un món basat en el domini del capital i de l'explotació de les persones i dels recursos del sistema viu que anomenem Terra, és necessari la formació d'una ciutadania activa que desenvolupe una postura crítica, que siga capaç de connectar l'impacte de les accions locals en el sistema global i amb capacitat per a analitzar els diferents tipus de variables socials, econòmiques, polítiques i culturals.

Una ciutadania global crítica i transformadora es forma mitjançant una educació basada en el respecte, la dignitat, la igualtat i la diversitat d'identitats, la transversalització de l'enfocament de gènere, el diàleg intercultural i la participació en l'àmbit d'allò públic, és a dir, del que concerneix tots i totes.

En aquest sentit, tal com estableix la plataforma del Moviment per l'educació transformadora i la ciutadania global (2018), en aquesta unitat didàctica es proposa un enfocament socioeducatiu orientat a la promoció de la justícia social i el desenvolupament sostenible, a través de la reflexió, el diàleg i el qüestionament continu, l'empatia i les cures. Aquest enfocament és el que ha de permetre als centres educatius ser focus de transformació en les pautes culturals i en la forma de relacionar-se de les persones i, al mateix temps, ser motor en les xarxes comunitàries.

La construcció d'una societat crítica es pot fer des de dues esferes diferents: la primera és el marc que es propicia des de les institucions polítiques i, la segona, des d'una ciutadania que pressiona i les reclame (Boni, 2011). En aquest segon aspecte, els centres educatius adquireixen un paper protagonista per a promocionar que l'estudiantat es convertisca en agent de transformació social.

A continuació, es presenten els enfocaments teòrics que sustenten el nostre concepte de ciutadania global crítica i transformadora:

Justícia social

Des de fa unes dècades, s'ha reforçat la idea de que les societats són diverses amb partint d'un criteri intercultural. S'han reconegut les identitats de grups que socialment havien estat invisibilitzats i, per tant, llegits en risc d'exclusió; de manera que, per a aconseguir maneres de vida millors, es treballarà conjuntament entre tots els sectors de la societat. No obstant això, quina és la manera de vida que volem aconseguir? Per a respondre a aquesta pregunta, és necessari que acudim a comprendre els debats sobre la idea de justícia social.

El nucli del debat sobre la justícia social està en la intenció de redistribuir de forma més equitativa els béns i serveis repartits de manera desigual. En aquest sentit, existeixen tres principals formes d'entendre la justícia: com a distribució (Nussbam, 2006; Sen, 2010), reconeixement (Collins, 1991; Fraser i Honneth, 2003; Fraser, 2008) i participació (Young, 1990; Miller, 1999; Fraser, 2008).

En primer lloc, com a distribució, s'entén que existeixen drets i obligacions enfocats a revisar de forma equitativa i igualitària el repartiment dels béns i serveis, és a dir, els recursos materials i culturals i les capacitats que tenen els ciutadans i ciutadanes en una societat.

En segon lloc, tenim el plantejament de la justícia social com a reconeixement, és a dir, valorar les diferències entre els pobles i les persones que conformen la societat com una riquesa, és a dir, la capacitat de triar lliurement com es desitja viure. La valoració de la presència i reconeixement de grups amb característiques ètniques, racials i sexuals intenten desenvolupar un nou paradigma de la justícia que situa el reconeixement en el seu centre.

La tercera concepció de justícia social podria pensar-se que és un complement i millora de les dues anteriors, ja que fa referència a la participació en la vida social i política de totes les persones en la seua diversitat, perquè puguen accedir de forma plena i equitativa. Aquest cas fa referència a la redistribució de béns no materials com l'accés a espais públics, a coneixements determinats o a l'accés de poder.

Relacions de poder: privilegis i opressions

Hem mencionat anteriorment que, encara en societats democràtiques, la vivència dels drets no es dona en un marc d'igualtat per a totes les persones. La desigualtat econòmica és un dels problemes més grans del present, que porta amb si un subtext d'inequitat en l'accés a oportunitats de millora en la qualitat de vida, de reconeixement i en la participació.

Amb aquest context és important tindre la capacitat d'identificar en què es basen les desigualtats, quins són els contextos estructurals i conjunturals per a la reproducció d'aquests esquemes que condemnen milions de persones a no disposar de prou recursos econòmics, a no tindre accés al món cultural, i limitar l'exercici de la seua ciutadania. En aquesta situació, és important reconèixer com s'estructuren les relacions de poder.

En totes les relacions humanes existeixen relacions de poder que es manifesten de diferents formes, és a dir, que el poder és un concepte multidimensional. Com que volem que les persones, per a millorar el seu desenvolupament humà, disposen de poder adequat per a poder fer, hem de considerar que el poder mostra diferents cares (Zambrano, 2016), la restrictiva (poder sobre), que és el control exercit sobre un altre, per a la qual cosa compten més recursos de diferent naturalesa; i la generativa (poder vital) que es relaciona amb la potencial i l'acció. Per a generar qualsevol procés de desenvolupament humà, haurem de considerar aquestes cares del poder perquè existisca l'oportunitat real de transformació. Les característiques dels tipus de poder es descriuen a continuació.

- En primer lloc ens trobem amb el poder sobre (social). És de caràcter relacional i s'aconsegueix establir en

estructures socials més permanents (Ibañez, 2001). És una relació asimètrica radicada en el diferencial de capacitats. El poder sobre pot ser visible, ocult o invisible.

S'exerceix mitjançant la concessió o denegació del control dels recursos, el control del procés de decisions o en la possessió de capacitats per a fer-ho. Toffler (1990) mostra que existeixen eines de poder diferents, si bé, hi ha tres que són fonts bàsiques: la violència, la riquesa i el coneixement.

Diversos autors han descrit la forma en què les persones a qui se'ls nega sistemàticament el poder i la influència en la societat dominant interioritzen els missatges que reben sobre com se suposa que han de ser, i com aquestes persones arriben a creure que aquests missatges són certs. Així, aquesta opressió interioritzada s'adoptaria com un mecanisme de supervivència tan arrelat que els efectes d'aquest es confonen amb la realitat. Els mecanismes de control, inicialment externs, s'internalitzen, deixant de ser necessària l'acció directa del poder. Així, atenent els mecanismes psíquics, el poder que en principi apareix com a extern, pressionant el subjecte a la subordinació, assumiria la forma psíquica que constitueix la identitat del subjecte (Rowlands, 1997; Butler, 1997).

A més de naturalitzar l'opressió (poder invisible), quan l'estructura social nega l'exercici de control de l'entorn de la persona, juntament amb la falta de contenció per a brindar benestar social, es generen uns mecanismes ideològics que responsabilitzen les persones de la seua pròpia marginalitat, de manera que generen la síndrome de la desesperança apresada. Aquesta síndrome es manifesta en tres símptomes: falta d'iniciativa, orientació cognoscitiva negativa i depressió. Tots aquests símptomes s'associen a una sèrie de tendències actitudinals com: apatia, participació pobra, falta de comportament exploratori, falta d'interés polític, entre d'altres (Escovar, 1980).

Hem vist que el poder sobre és la capacitat d'imposar idees, estils, creences i formes de vida d'un grup cap a un altre. Històricament, el poder ha sigut concentrat en els grups denominats elits, tant polítiques o religioses, com econòmiques, que han explotat la força de treball i el capital social d'una immensa majoria de persones

que no ostenten aquest poder. No obstant això, també històricament, hem vist com els grups humans oprimits han fet exercicis de resistència, mobilitzant-se per a l'ampliació de l'exercici de la seua ciutadania. I el qual també haurà de reconèixer-se com a poder.

Aquest poder, molt útil en aquesta unitat temàtica, és anomenat poder vital, és una connotació positiva que ens és útil en aquesta unitat temàtica per a analitzar els moviments socials des d'aquesta perspectiva del poder vital, que és tindre força, tindre la facultat o el mitjans per a fer alguna cosa. Per això, si una relació de poder té un efecte potenciador, pot tindre la possibilitat d'ampliar les oportunitats per a millorar la vida. En aquest sentit, és molt important plantejar el poder com a condició per a l'acció (PNUD, 2004) o poder per a dur a terme l'acció (Fariñas, 2011), és a dir, poder i voler actuar per a dur a terme els projectes propis.

Aquesta perspectiva del poder distingiria tres nivells:

1- Poder interior valor propi: l'autoconeixement, l'autoestima, els sabers personals, la dignitat, l'autorealització i l'esperança.

2- Poder per a: potencial de cada persona per a donar forma a la seua vida i al món, el qual es manifesta a través del lideratge i la participació ciutadana.

3- Poder amb: és la força col·lectiva, suport mutu, solidaritat, col·laboració i organització social.

Per tant, perquè una persona aconseguisca allò que considera valuós, ha d'haver-hi disponibilitat de recursos econòmics i materials, recursos simbòlics i cognitius i capacitat organitzacional i d'integració de xarxes socials (Zambrano, 2016). Per la qual cosa, s'ha de disposar de poder personal com la capacitat d'acció per a apropiarse de les oportunitats valorades, i poder social, per a reduir les desigualtats de poder.

Anàlisi interseccional

Encara que el concepte d'interseccionalitat es coneix des de 1989, any en què Kimberly Crenshaw l'encunya com a mètode d'anàlisi per a la presentació d'una demanda en l'àmbit legal, (amb la finalitat de fer evident la invisibilitat jurídica de les múltiples opresions laborals experimentades per dones negres en la General Motors (Viveros, 2016)) la interseccionalitat té un recorregut històric molt més ric i complex que ens ajuda a valorar-ho com a eina útil d'anàlisi social.

Els seus orígens, a pesar que aleshores no es denominava amb aquest nom, es remunten cap al segle XVIII quan Olympia de Gouges a França (1791) planteja una connexió existent entre la dominació patriarcal i la dominació colonial; d'altra banda, en el segle XIX, als Estats Units, es van fer aliances entre les lluites abolicionistes i les lluites feministes on s'interceptaven les reivindicacions pel vot femení i l'abolició de l'esclavitud de les dones negres.

Una mostra contundent de les ja demandes de reconeixement de les interseccions de raça i gènere es va donar en la convenció de dones d'Akron (els Estats Units) on Sojourner Truth, una dona negra exesclava, pronuncia el conegut discurs "Ain't a Woman?" ("No soc una dona?"). Des de la seua intervenció ja denunciava les discriminacions que vivien les dones negres i els privilegis dels quals gaudien les dones blanques.

En 1977, dones afroamericanes organitzades en la Combahee River Collective (Col·lectiva del riu Combahee) van crear un manifest a Boston, on denunciaven com els sistemes de major opressió (raça, classe i sexe) s'encadenen creant unes condicions materials de vida injustes per a les dones negres.

En 1983, a Lima (el Perú), es fa la segona trobada feminista d'Amèrica Llatina i el Carib, on els diferents sectors del moviment feminista posaven en evidència la qüestió racista dels debats polítics a l'interior del moviment feminista, assenyalant com ser feminista s'havia convertit en privilegi de dones blanques o mestisses de classe mitjana.

5 Els moviments socials

La filosofa i acadèmica Bell Hooks planteja un nom per a aquestes interseccions de les quals s'estava parlant en el moviment feminista negre dels Estats Units la matriu d'opressió. Assenyala que són les formes en què actua tant en la subjectivitat com en la relació amb la institucionalitat, és a dir, una discriminació, i múltiples distribucions desiguals de poder. (Viveros, 2016).

Aquests antecedents ens serveixen per a situar aleshores com Kimberly Crenshaw pot arribar a proposar el concepte des del recorregut fet pel Black Feminist als Estats Units, i per què va ser tan útil per a demostrar que no existeix una carrera per jerarquitzar les opressions, que l'objectiu de la interseccionalitat "és la construcció d'un moviment social sensible a tots els tipus d'opressió, exclusió, i marginació: classisme, sexisme, racisme, heterosexisme, sense prioritzar cap d'aquests per endavant, sinó en forma contextual situacional" (Ibíd., 2016). Actualment, s'ha inclòs a l'anàlisi d'aquestes opressions la valoració de la diversitat funcional, entenent que les persones amb aquesta condició també són travessades per altres variables, configurant així múltiples opressions que, en general, es tradueixen en la no garantia dels seus drets.

És així com la interseccionalitat ha sigut designada com un enfocament, un mètode, una perspectiva o una eina. Per a aquesta unitat temàtica ho entendrem com una perspectiva, és a dir, com una forma de veure, com un horitzó per on, a manera de reixeta, podrem filtrar totes les anàlisis de les situacions que fem sobre la justícia social amb les persones participants.

És necessari que les persones participants puguin, mitjançant les seues anàlisis, comprendre que no es tracta de sentir-se en una carrera on s'acumulen opressions, sinó que l'experiència de vida d'una persona i la construcció de la seua identitat varia d'acord amb si ella compta amb més variables d'opressió o més de privilegi, la qual cosa es tradueix, a escala material, en la garantia o no dels seus drets i en l'exercici de la seua ciutadania.

Fins al moment, hem reflexionat sobre la connexió que existeix entre la justícia social com una reivindicació per la distribució dels recursos materials i no materials, el reconeixement com la dignitat atorgada als grups socials històricament discriminats i la participació com a via de l'exercici de la ciutadania. Posteriorment, ens hem aproximat a conèixer com totes les relacions humanes estan intervingudes per exercicis de poder que poden esdevindre lògiques impositives o lògiques generatives en l'àmbit personal i col·lectiu i, finalment, hem identificat com la interseccionalitat, com a perspectiva d'anàlisi, ens ajuda a fer més complexa la vivència de l'opressió d'acord amb unes variables personals que constitueixen la identitat de les persones.

En conseqüència, i amb l'anàlisi que proposem dels moviments socials, es pretén que l'alumnat siga capaç d'analitzar per què s'organitzen les persones, què aconsegueixen amb això i què no, i comencen a idear què poden ser ells i elles participants en una futura proposta de canvi en el seu entorn pròxim.

El subjecte en la via de convertir-se en un agent de transformació social comprén que és possible exercir la seua ciutadania de forma individual, per exemple, quan accedeix al seu dret a triar i ser triat. No obstant això, aquest mecanisme seria solament una de les formes en què pot exercir el seu compromís amb el canvi. Les majors conquestes en termes d'ampliació de la ciutadania s'han adquirit mitjançant els moviments socials de manera que el sentiment de malestar d'una persona és compartit per un col·lectiu fent-lo comú i així, amb la convicció de tindre demandes justes, decideixen emprendre una acció transformadora, emergeix una ciutadania col·lectivitzada.

"Un moviment social és una forma d'acció col·lectiva, i l'existència d'una acció col·lectiva implica la preexistència d'un conflicte, d'una tensió que es tracta de resoldre fent-la visible, donant-li dimensions a aquesta acció col·lectiva. Però és important dir que no qualsevol conflicte desemboca en una acció col·lectiva que agafa la forma d'un moviment social" (Grau i Ibarra, 2000 pàg. 9).

Com s'evidencia, els moviments socials sorgeixen per la percepció d'una injustícia, d'alguna cosa que s'espera canviar, d'un conflicte social que encarar. Així històricament els moviments socials han aconseguit la materialització gradual dels drets humans per la via de la mobilització social (treball de base, formació, protesta, vagues, entre d'altres). Els més coneguts han sigut el moviment obrer, el moviment camperol, el moviment feminista i l'antiracista, tanmateix, en l'actualitat, els moviments socials han anat transformant la seua identitat i el seu protagonisme a l'esfera pública. Així ho expressa Boaventura de Sousa Santos:

 “La plusvàlua pot ser sexual, ètnica, religiosa, generacional, política, cultural; pot tindre lloc en l'hàbit (i no en l'acte) de consum; pot tindre lloc en les relacions desiguals entre grups de pressió, partits o moviments polítics que decideixen l'armament i el desarmament, la guerra i la pau; fins i tot pot tindre lloc en les relacions socials de destrucció entre la societat i la naturalesa o, millor, entre els anomenats recursos “humans” i els anomenats recursos “naturals” de la societat” (2001, pàg. 118).

Davant d'aquests nous desafiaments que porten amb si les complexes identitats socials contemporànies, és important desenvolupar estratègies educatives perquè els i les estudiants puguem entendre el conjunt de connexions que existeixen en aquesta societat tan interconnectada i globalitzada.

Es planteja com a estratègia, a escala educativa, formar subjectes amb una consciència crítica que puguem, des de la seua individualitat, fer procés d'autoreferenciació de pertinença a un poble, una cultura, un país, des d'un enfocament que promoga la interculturalitat com s'ha mencionat abans. En aquest sentit, és important que els esforços educatius s'enfoquen a formar persones capaces de comprendre adequadament el món on viuen i assumir compromisos actius sobre la base de valors com la solidaritat, la igualtat i la justícia.

A través dels diferents moviments socials, es van creant resistències per a reivindicar canvis en la democràcia actual. Segons la concepció de Manuel Garretón (2002), perquè un moviment pugui transcendir a escala policosocial ha de poder fer accions col·lectives de forma estable i amb un mínim organitzatiu, orientades a fer un canvi social.

Aleshores, els moviments socials són la forma de les comunitats de resistir a l'actual projecte individualista que beneficia solament als qui estan situats en una zona de privilegi. És la materialització de la solidaritat com a vincle social entre subjectes autònoms, “la solidaritat ocupa un lloc destacat en l'acció comunicativa, que és on els individus — sense cap tipus de coerció— es reconeixen com a subjectes lliures, solidaris i amb competència comunicativa, que els permet fonamentar i respondre sobre situacions que els afecten” (Anabalón, 2011).

Així, les activitats proposades a l'aula mostrarà exemples de mobilitzacions en el context local i global. Les persones participants podran acostar-se al procés que han viscut aquests moviments per a fer les seues reivindicacions, els processos generats i les dificultats que han enfrontat, i les seues estratègies comunicatives.

6 Construcció de narratives crítiques

Ara coneixerem com eines pedagògiques alternatives ens ajuden a fer exercicis pràctics que posen en situació les persones participants, per a generar i afermar les seues capacitats d'anàlisi crítica.

Inspirats en l'educació popular desenvolupada per Paulo Freire, proposem un aprenentatge en la pràctica, des de les experiències i el context social de la mateixa persona. D'aquesta manera, és possible la complementació de diferents sabers que van adreçats a la transformació social en el grup. A continuació, descrivim algunes de les tècniques per a la construcció de narratives crítiques que, des de la nostra experiència en altres processos, considerem molt apropiades per a l'anàlisi de contextos comunitaris.

Fotoveu (photovoice)

És una tècnica utilitzada en investigacions d'anàlisi de necessitats amb un enfocament crític i participatiu. Facilita l'empoderament de les persones participants, sobretot d'aquells i aquelles que no han sigut escoltats o temen parlar, per a expressar les seues percepcions, impressions, preocupacions i solucions tal com els experimenten en el seu àmbit diari.

El fotorelat facilita un procés reflexiu perquè les persones participants puguen analitzar el seu context mitjançant la generació de fotografies, dibuixos o altres eines gràfiques, ja que permet que es manifesten les seues creences i necessitats. Les imatges van acompanyades de narratives que es construeixen en l'àmbit individual i/o grupal i que expliquen la seua intenció.

Teatre de l'oprimit

Aquesta manera de fer teatre, creada en 1975 sota les idees del brasiler Augusto Boal, buscava transgredir la manera tradicional de fer-ho. I el públic cap a qui estava dirigit, així com l'objecte de representació, girava entorn de reflectir la realitat dels oprimits. "Els actors, especialistes de l'expressió, ja no poden pensar-se com a vectors invisibles capaços de retranscriure les narracions de tots i de qualsevol. El monopoli exercit per aquests sobre l'escenari ha de ser transgredit. Els oprimits han d'apoderar-se de l'escenari." (Boal, 2014 pàg. 44). Aleshores, en aquest ordre d'idees, el públic pot intervindre i

substituir en un punt una situació opressiva per a que la història tinga un altre desenllaç diferent.

Existeixen diferents camps de treball derivats del teatre de l'oprimit: jocs de l'oprimit, teatre periodístic, teatre legislatiu, teatre invisible, teatre imatge i teatre fòrum.

Vídeo participatiu

Aquesta és una altra de les tècniques més utilitzades en les pràctiques comunicatives per al canvi i la transformació social. A través d'aquesta tècnica, les persones participants, poden crear vídeos a manera d'eines primordials per a transmetre idees i permetent-los ser gestors en diferents rols, com a guionistes, com a actors i com a editors, és a dir, participar de forma activa en la construcció del sentit i del significat dels components que formen el producte audiovisual.

7 La comunicació per al canvi

Finalment, per a desenvolupar els continguts teòrics proposats, com a objectiu d'aquesta unitat temàtica i, una vegada abordat el propòsit dels moviments socials, ens enfoquem en el paper de la comunicació per al canvi amb la fi de que les persones participants reconeguen la importància que en l'actualitat té l'activisme a través de les plataformes virtuals (ciberactivisme), en el marc d'una societat més interconnectada, com una forma de comunicar, informar i participar en el món social, cultural i polític.

La comunicació, com a procés humà, té molts més propòsits que la mera transmissió d'informació. Des de la comunicació es transmeten idees i valors de les societats, jugant així un paper fonamental com a actor polític. Per tant, te la potencialitat de convertir-se en un procés d'acció solidària que contribueix a potenciar el teixit i la participació social, és a dir, promou l'enfortiment d'organitzacions i mobilitzacions socials (Asociación Paz con Dignidad, 2019).

Les campanyes comunicatives tenen una difusió ràpida mitjançant les plataformes virtuals i aconseguen arribar a un ampli nombre de persones. Les xarxes socials són ara el mecanisme més ràpid i eficaç per

8 Webgrafia recomanada

a la transmissió d'informació, des d'una multiplicitat de continguts que il·lustren formes subjectives dels membres d'una societat. Així com les xarxes tenen el potencial de generar coneixement i democratitzar cada vegada més l'accés a la informació, també són un mecanisme per a la circulació d'idees errònies que generen imaginariis (estereotips) sobre persones i col·lectius socials, que no es queden solament en la virtualitat, sinó que es materialitzen en accions de la vida diària que els afecten, i d'això ve el seu caràcter polític. Per tant, és molt rellevant que les persones participants a l'aula compreguen la responsabilitat d'una campanya comunicacional.

Les diverses tecnologies actuals tenen suports de fàcil accés a baix cost i de divulgació oberta, sent capaces d'albergar diversos formats de transmissió de la informació simultanis (escrit, musical, visual, etcètera). El concepte de tecnologies 2.0 es refereix al conjunt d'aplicacions i pàgines d'internet que proporcionen serveis interactius en xarxa on l'usuari intercanvia dades i continguts que es publiquen.

El món de la virtualitat ha permès als moviments socials, i als diversos col·lectius que els componen, posicionar les seues reivindicacions, interactuar i intercanviar informació amb major quantitat de persones. Aquestes, sense eixir de casa, poden involucrar-se i incidir. En altres paraules, les persones darrere d'una pantalla, siga de mòbil o d'ordinador, poden convertir-se en emissors i receptors d'informació, la qual cosa genera al mateix temps la possibilitat d'una infinitat de sinergies amb altres persones dins de la plataforma que s'estiga utilitzant, creant així comunitats virtuals per temes d'interés.

Per tant, la invitació és a animar les persones participants perquè puguen construir una campanya comunicacional on puguen tindre l'experiència en les seues diverses etapes (disseny, planificació, publicació i avaluació) i, així, convertir-se en agents de transformació social, des d'una perspectiva de gènere i interculturalitat.

Coordinadora de Organizaciones de Cooperación para el desarrollo: <https://coordinadoraongd.org/curso-comunicambio-2017/>

Política de la OPS en materia de igualdad de género: http://www.paho.org/hq/index.php?option=com_content&view=article&id=2680%3Agender-equality-policy&catid=3344%3Agender&Itemid=4017&lang=es

Organización Mundial de la Salud. Sobrevivir, prosperar, transformar. Estrategia Mundial para la Salud de la Mujer, el Niño y el Adolescente (2016-2030): http://www.who.int/maternal_child_adolescent/documents/estrategia-mundial-mujer-nino-adolescente-2016-2030.pdf

Asociación Paz con dignidad. Comunicación transformadora. Encontrado en: <http://www.pazcondignidad.org/que-hacemos/comunicacion-transformadora/> consulta realizada en 20/04/2019

La Iniciativa de Comunicación. Comunicación y medios para el desarrollo de América Latina y el Caribe: <http://comunit.com/la/category/sites/latin-america>

9 Bibliografia

Anabalón, J. A. (2011). Jürgen Habermas, democracia, inclusión del otro y patriotismo constitucional desde la ética del discurso. *Revista Chilena de Derecho y Ciencia Política*, 2(1), 85-98.

Andrés Espinosa, Julian (2013). El video participativo: herramienta para la transformación social en procesos pedagógicos, sociales y políticos. Diseño de propuestas para dos casos en la Península Ibérica. *Revista Nexus Comunicación*.

Boal, Julian (2014). Por una historia política del teatro del oprimido. *Revista Literatura: teoría, historia y crítica*. 41-79

Boni Aristizábal, A. (2011). Educación para la ciudadanía global. Significados y espacios para un cosmopolitismo transformador. *Revista Española de Educación Comparada*. (17):65-85. <http://hdl.handle.net/10251/45824>

Butler, J. (1997). *The psychic life of power: theories of subjection*. USA, Stanford University Press.

Coordinadora de ONG para el Desarrollo-España. (2005). *Educación para el Desarrollo, Una estrategia de cooperación imprescindible*. Consultado el 04/04/2019 en: https://coordinadoraongd.org/old/1068/original/Epd_Estrategia_imprescindible.pdf

Collins, H. (1991). *Fighting words: Black women and the search for justice*. Nueva York: Routledge.

Educadores y educadoras para una ciudadanía global. (s.f.-a). *EDUCACIÓN TRANSFORMADORA, LA EDUCACIÓN QUE QUEREMOS* | Educadores y educadoras para una ciudadanía global. Consultado el 03/04/2019 en: <http://www.ciudadaniaglobal.org/content/educaci%C3%B3n-transformadora-la-educaci%C3%B3n-que-queremos>

Escovar, L. A. (1980). Efectos de la estructura social y la alienación sobre las actitudes interpersonales de los campesinos. *Revista latinoamericana de psicología*, 12(1).

Exposito Molina, Carmen (2013). ¿Qué es eso de la interseccionalidad? Aproximación al tratamiento de la diversidad desde la perspectiva de género en España. *Investigaciones Feministas*, 3, 203-222.

Fariñas, S. (2011). *El enfoque Almanario como catalizador para el desarrollo de las capacidades colectivas y el fortalecimiento de la agencia fuerte. Estudio de caso en el contexto indígena de Sipacapa*. Guatemala. Cuadernos de investigación en procesos de desarrollo (6). Valencia, Grupo de Estudios en Desarrollo, Cooperación y Ética, Universitat Politècnica de València.

Fraser, N. (2008). La justicia social en la era de la política de identidad: redistribución, reconocimiento y participación. *Revista de trabajo*, 4(6).

Fraser, N., & Honneth, A. (2003). *Redistribution or recognition?: a political-philosophical exchange*. Verso.

Garretón, Manuel (2002). La transformación de la acción colectiva en América Latina. *Revista de la CEPAL*.

Grau, E e Ibarra, Pedro (coord.). (2000) *Anuario de Movimientos sociales. Una mirada sobre la red*. Barcelona: Icaria Editorial y Getiko Fundazioa. 9-26.

Ibáñez, T. (2001) *Municipiones para disidentes*. Barcelona, Gedisa.

Miller, D. (1999). *Principles of Social Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Nussbaum, M. C. (2006). Rawls y el Feminismo. *Estudios públicos*, (103), 359-382.

Programa de Naciones Unidas para el Desarrollo (2004). *Desarrollo Humano en Chile. El poder: ¿para qué y para quién?* Santiago de Chile.

Santos, B. D. S. (2001). Los nuevos movimientos sociales. *OSAL: Observatorio Social de América Latina*, (5), 177-188.

Sen, A. (2009). *The idea of Justice*. Nueva York: Penguin Press [traducción al español (2010). *La Idea de Justicia*. Madrid: Taurus].

Rowlands, J. (1997). Empoderamiento y mujeres rurales en Honduras: un modelo para el desarrollo. *Poder y empoderamiento de las mujeres*, 90-110.

Toffler, A., & Aparicio, R. (1990). El cambio del poder: powershift (No. 303.4/T64pE). Plaza & Janes.

Viveros Vigoya, Mara (2016). La interseccionalidad: una aproximación situada a la dominación. *Revista Debate Feminista* 52. 1-17 .

Young, I. M. (1999). State, civil society, and social justice. *Democracy's Value*, 141-162.

Zambrano Leal, A. (2016). Pedagogía y didáctica: esbozo de las diferencias, tensiones y relaciones de dos campos. *Praxis & saber*, 7(13), 45-61.

**GENERALITAT
VALENCIANA**

Conselleria de Participación,
Transparencia, Cooperación
y Calidad Democrática

**FARMA
MUNDI**
FARMACÉUTICOS
MUNDI